

A s c h o l a m e s t e r h á z
Apáczai kolozsvári szállásai.

Látható emlékjel nélkül az emlékezés csak rövid életű.

Amikor Apáczai kolozsvári lakásának legalább helyét sikerült megállapítanom, már születésének 300 esztendő's évfordulója alkalmával megtörtént a figyelmeztetés, hogy e hely a jeles tudós, szabad szellemű gondolkodó és kiváló nevelő emlékére bár csak egy táblácskával jelöltessék meg. Most, 35 év után, amikor Apáczai rövid élete végének évfordulójához érkezünk el, jó lenne megismételnünk e felhívást.

Az 1655. esztendő április 3-án keletkezett s csaknem az egész belvárost elpusztító, mérhetetlenül romboló tűzvész - Szalárdi krónikája szerint - egyetlen délután ideje alatt 1800 házat hamvasztott el; Nagy Szabó Ferenc memoriáléja pedig arról tudósít, hogy itt csak az Óvárat és onnat felől vagy két utcát kimélt meg.¹⁾ Ezért tehát még egy év multával sem lehetett könnyű feladata Istvándi Bálint és Keczely Gergely egyházközségi quártásoknak, amikor a kolozsvári scholához iskolamesterül rendelt Apáczai Csere János számára lakásról kellett gondoskodniok. Végére azonban ez is sikerült s ha a kibérelt ház nem is volt teljesen ép állapotban, aránylag mégis csak kevés költséggel sikerült rendbe hozatniok. "Szamado Regestomok" erről a tevékenységükről 1656 tavaszán a következő tételekkel számol be:

"Az melj hazatt Magjar Utczaban tiztogjatunk fel Debreczeny Janos haza feljett Apaczay Mester Ura[m]l szamara, arra valo koczegj igj kovetkezik
600 zendjett vitunk Veresmarthi (első pap) Ura[m]l hazatul ennek el viteletul f(i)ze(ttun)k. f - = 6

1) Szalárdi. 288. és Maros-Vásárhelyi Nagy Szabó Ferenc memoriáléja. ETA. I. 160.

300 szazatt ²⁾	fel veretük fizetuk az fel vereszettül	
	az alcznak.	f. - = 35
1 szeker mazlo agjagtul fize(ttün)k		f. - = 15
2 szeker szemetnek ki viteletul		f. - = 16
80 Tangierokatt Czinaljat be az Töczeres l Tangirtul		
d. 2.		f. l = 60
23 Tangerül fizetem d. 3 Egtül		f. - = 69
4 Nap számára Egj aszszonnak tiztogjatasatül		
meszelestul		f. - = 60." ³⁾

E felsorolás után szükséges tisztába jönnünk, hogy tulajdonképpen mit is értünk adatsorunknak "Debreczeny Janos haza feljett" megjelölés alatt, minthogy az ékezet hiánya miatt különféle magyarázatra gondolhatunk. Ugyanis a "felett" értelem a folyó felső folyásának irányában való szomszédházat,⁴⁾ vagy tán a felházat, vagyis az emeletet jelentené. Nem lenne lehetetlen a "felét" értelmezés sem, amely a telek hátsó felére épült s lakó számára kiadható külön házra utalna.⁵⁾ Végezetül a számunkra ma egészen szokatlan "félét" szót vehetnők elő, illetőleg annak egykori jelentését is szükséges figyelembe vennünk. Ezt az utóbbi lehetőséget azután meg is kell magyaráznunk. Ugyanis a házzámozásnak a XIX. században történt rendszerezése előtt az egyes telkek közötti tájékozódás az eredeti tulajdonos megnevezésével történt, miként a többek között az óvári orthodoxa (református) schola épületét még a XVII. század közepén is a századeleji tulajdonos: Endres Junkh nevében sorolja fel a hivatalos összeírás.⁶⁾ Ezt a jelenséget most már kapcsoljuk egy 1726 február 25-én keltezett okirat meghatározásához, amely említi "Kolosvár városában az Óvár kapun belől azon

2) Összesen csak 300-at.

3) "Istvády Bálint es Keczely Gergely Szamado Regestomok, Colosvari Orthodoxa Ecclesianak Dezmabelj Proventussarul Az el mult 1655 Eztendo belj Augnak napjatul ez jelen való 1656 Eztendo-belj Juliusnak napjaigh." 34/A.levél. (Az egyházközség lev.tárában.)

4) Korábbi közleményemben (Pásztortűz 1925, 260-62.) ezt az értelmezést fogadtam el.

5) Egy hasonló kassai példában Kerekes György ("Polgári társadalmunk a XVII. században") ilyen értelemre gondol.

6) Dica. 1647.

házat, mely...is vulgo hivattatik Mátyás-király háza-félének;"ennek az említett Mátyás király háza-félének építésére a tulajdonos Joó Borbála Csegezen eladott porciója árát fordította.⁷⁾ Ezzel az adattal azután megkaptuk a fenti "feljett"-féle megjelölés helyes értelmezését s illetéknéppen bizonyos, hogy a quártások magát Debreczeny János házát bérelték ki Apáczai számára. De hogy ez a ház a várfalon belüli Magyar-utcának melyik telkén állhatott, ma talán lehetetlen is volna megállapítanunk, arra azonban biztosan következtethetünk, hogy az északi, vagy a déli házsornak dereka táján lenne keresendő. Tudjuk ugyanis, hogy Monostor-utcának csak felső, Magyar-utcának pedig csak alsó feléig nem ért el az előző évi tűzveszedelem lángnyalábja,⁸⁾ Debreczeny háza azonban egy kevéssé mégis csak megrongálódott, teljesen azonban nem ment tönkre, minthogy az épen maradt övezet határán állhatott. Ellenállását főképpen az segíthette elő, hogy építőanyaga föltétlenül kő lehetett, Szalárdi szerint ugyanis ekkor "a fa épületeknek csak a telekjek maradt vala; a kőépületek is sok helyeken a tűznek sebessége miatt nagyon megromladoznának és szakadoznának."⁹⁾

Ennek a kibérelt háznak - úgy látszik - zsindelyezése és üvegezése volt megromolva, s az elhagyatottságtól a szemét gyűlt két szekérnyi mennyiségűre, valamint a becsurgó eső és az olvadó hó leve hagyhatott nyomokat a helyiségek meszelésén és padlózatán.

A ház lakhatóvá tétele után most már az egyes helyiségeket be is butorozták:

"az mester Ura[m] szalasara az mit dogjozott az Asztalos

1 feketen festett Asztaljatt	f. l = 25
1 fejeren Aszt(al)jatt	f. l = -
1 fejeren padott	f. - = 50
1 Eöreg h karszekett	f. - = 75
2 kis karszekett egj Egj embe(rne)k va(lót)	f. l = -
1 Festett Agjatt	f. l = 75
1 Fejeren Agjatt	f. - = 60
1 Fejeren kar szek	f. - = 45
2 kis padoczkatt	f. - = 30

7) Jakab: Kolozsvár. Ckl. II. CCLVII.sz.

8) I.h. II. 658-59, és 701-3.

9) Szalárdi. 288.

1 kőn tartott f. 2 = 50.¹⁰⁾

A berendezés tehát mindössze ennyi volt: 1 festett s 1 festetlen puhafaágy, 1 festett s 1 festetlen asztal, 1 festetlen háttas(?) s 2 kis pad, 1 keményfából(?) való nagy és 3 egyszerű karszék, valamint 1 könyvtartó, amely - az árából ítélve - nagy téka lehetett. Mindez a mai igényekhez mérten, bizony, édeskevés vala, hiszen a messzi Hollandiából hozott fiatal asszony egy köntöstartó s egy fehérneműt, meg háztartási felszerelést tartalmazó ládánál aligha hozott több berendezési tárgyat magával. Ehhez járult urának néhány könyves ládája, illetőleg hordaja. E mennyiség igazolásául szolgáljon az a feljegyzés, amelyet Széchi Seres István városi sáfárpolgár 1653 augusztus 25.-én irt hivatalos számadáskönyvébe a külső országokbeli egyetemekről hazaérkező s városunkon keresztül utazó Apáczaival kapcsolatosan. Ekkor ugyanis

"Viszi Apalczai Janos Deakot Enyedigh Czompo Leorincz 3 louon mil(iariorum) 5 teszen fl. 1 d.87"

"Eodem Az portekajat Viszi Fodor Istuan 8 ökrön,¹¹⁾
teszen fl. 2 d.50"

Természetes, hogy a lovas szekérre az utasok mellé legfennebb csak a féltettebb tartalma láda került, mignem a többi portékát a nyolc ökörtől vont szekér szállította Enyedigh, onnan pedig újabb fuvar a kijelölt állomáshelyre, a fejedelmi székhelyre: Gyulafehérvárra. Nagyon lehetséges azután, hogy három esztendeig tartott fehérvári működésének ideje alatt egy és más butordarabot maga is készítettett, hiszen - mint jól fizetett akadémikus mester - mégis több járandóságot élvezett,¹²⁾ mint kolozsvári professzorkodása idején. Minthogy tehát az ekkézsia által csináltatott ingóságok között még csak pohárszéket, tálast, meg fogast sem találunk, nagyon valószínű, hogy mindezt már ő hozta magával Fehérvárról. E feltételezésünket különben még az a körülmény is valószínűvé teszi, hogy Fehérvárról való átköltöztetése most már nem egy, de két ökörszekeret vett igénybe.

10) Istvándy - Keczely. 34/B. lev.

11) Sáfár. 1653. 40.

12) Apáczai Cséri János Barcsai Ákos fejedelemhez benyújtott terve. Közli Szabó Károly. Pest, 1872. 10.

A számadáskönyvben felsorolt butorok mind együtt csupán két helyiség berendezését tehették, mégpedig a festett darabok a szobába, a fehérén hagyott festetlenek pedig a konyhába voltak szánva. Ezért hihető, hogy lakásának nem is volt több helyisége.

A butordarabok elkészítésével egyidejűleg

"1 szekér fatis vetetünk az szalasr(a). fl. - = 61
Az melj bortt Vitetünk az Eő kglme szalasara,
nagy munkával kelett az korczolasnak hozza ternj,
fizetünk tulle f. - = .40
Az szeke(re)snek bornak el viteletul f. -- = 16."

Erről a borról azután az jegyeztetett fel:

"Mester Uramnakis adjatanak (a kurátorok) Eő kegelmek jövendő szolgálatára Eő kigelmenek az melj vott az Aszkon 7 Horodo-78 Vedrett tartott."

Ehhez még: "adtünk Eő kigelmenek Buzat jövendő szolgálattjara köblött 3 v = -"13)

Amikorra azután ennyire rendbe jöttek, utba indították a küldöttséget, hogy ünnepélyesen hozzák haza a tudós teológiai doktort.

"Az mikoron Eő kigelmejer mentenek Kassay Pál Ura[m]nak adtünk

utti kolczegere f. 5
Az lo szekeresnek adtju[n]k f. 1 = "14)

Fehérváron azután elintézve teendőiket, mihamarabb vissza is tértek:

"Anno 1656 Die 11 Juny Apaczay Urammal érkeztenek megh Fejervarül."15) Az érte ment és vele hazatért küldöttség tagjai az egyházközség s egyuttal a város legelőkelőbbjeiből kerültek ki."16)

13) Istványa - Keczely. 34/A., 21/B., 5/B. lev.

14) I.h. 34/B. lev.

15) I.h. 5/B. lev. /1925. esztendei közleményemben sajtóhiba következtében a keltezésben tévesen jun. 17. került./

16) Gyalui Farkas: Apáczai Cseri János életrajzához és műveinek bibliográfiájához tanulmány. Kolozsvár, 1892. 11. /Itt kell megjegyezni, hogy Gyalui értékes könyvének ebbe az adatába az eredeti okiratnak hihetőleg rossz kézírása s netalán a nyomdai szedésnek tévedései miatt az évszám és a nevek közlésébe több elírás csuszott bele./

A régi szokást követve, Apáczai most már átvette hivatalát, a díjlevelet is bizonyosan ekkor kapta kezébe s a helyszínen is megismerkedve a reá várakozó feladattal, másnap feleségéért és egyetmásaiért visszatért Fehérvárra. Személyszállító és teherfuvarozó járművekről ekkor már nem az ekklézsia, hanem a város nagytekintélyű főbirájának: Váradi Miklósnak rendeletére, aki egyuttal az egyházközség főpatrónusa is volt, maga a város gondoskodott, hiszen Apáczai ekkorra már nem vendégként, hanem mint Kolozsvár lakója és egyházi férfia indult utba régi otthonába.

Edenburger Ádám sáfárpolgár számadáskönyvébe irt feljegyzése szerint: "1656 junius 12-én Boldis Georg vitte Feieruara Apaczayt

az Mestert Feieruara 4 louan tt. fl. 3 // 50.

Eodem. Mennek Appacay Mester Uramert

Feieruara Buni János 8 Okreon.....tt.fl. 3 // 50.

Istenes Istvan 8 Okreon ... tt. fl. 3// 50."17)

Fehérvárra érkezve, ott bizonyosan már nem sckáig időzött, hiszen a várostól fizetett fuvarosokat hosszú ideig nem is lehetett visszatartóztatnia s ezért az ökörszekerekre való tekintettel legalább is ötöd-hatod napra új otthonába családostól együtt csakugyan meg is érkezett.

"Hogj megh érkeztek Fejervarul Eö kigelme(ve)l, - írják a quártások - gazdalkodtük 2 napra valóval, 3 Pipett - f. - = 48.- 1 1/2 kenerett - f. - = 90 - 2 Czirkett - f. - = 10 - 16 Ejtet Bortt az Czap szekrűl."18)

E gondoskodás rendszeres szokáson alapult, amit már az is bizonyít, hogy az ellátás felsorolt tételeit a számvizsgáló karátor "Recte" megjegyzéssel hagyta jóvá.

Apáczai e házban - úgy számítom - két évig lakott. Szállása azonban távol volt a farkas-utcai scholaháztól s ezért a bentlakó tanulók felügyeletét és nevelését nem volt lehetősége állandóan figyelemmel kísérnie.

Még öregbik Rákóczi György fejedelem a Lengyelországba küldött Selmeczi János nevű követének 1640 julius 29-én Désen adott utasításában emlékezik meg arról, hogy "Kolozsvárott vagyon egy al-

17) Sáfár. 1656. 99.

18) Istvády - Keczely. 34/A. lev. /A csapszék az egyházközség tulajdona volt./

pusztult templom, ...holott mi már egy kollégiumot akarunk építtetni, papok s mesterházat."¹⁹⁾ A templomot csakugyan fel is építtette s az egyik papilakot is megszerezte, de mielőtt minden tervét valóra válthatta volna, meghalt az öreg fejedelem. Elhunytá után fia az iskolát, a másik papilakot pedig az egyházközség maga építtette fel. Hihető, hogy a mesterházat, amelynek létesítése bizonyosan a leégett iskolaépület helyrehozásának nagy költségei miatt maradt s talán még sokkal tovább is elmaradt volna, ha az ifjúság nevelésének fontosságára való tekintettel maga Apáczai ki nem sűrgeti. Különben is nem sok öröme fűzhetette őt a magyar-utcai házhoz, hiszen itt lakozásának idején jegyezte fel Kovács Máté harangoztatógazda: "1657. 18 Septem. Apaczey Uram gjermekeket hogy eltemetek attam az harangozó legenek - tt f. - d. 09."²⁰⁾ Vajjon ez volt-e a Bethlen Miklós önéletrajzában említett korán elhunyt gyermek, - adatok hiányában megállapítani nem tudom, de Bethlen megemlékezéséből mégis csak az sejthető, hogy rajta kívül volt egy, az apját talán csak kevés ideig túlélő fia is.

Az egyházközségnek 1664-ben készített vagyoneletrajzában, amelyet mint kurátor, Szalárdi János krónikairónk is ellenőrzött, az ingatlanok közé - a többek között - az alábbi tételt jegyezte fel az összeírást végző nyolctagu bizottság: "Vagjon ugjan Farkas utzában Scholánkhoz közel Szakáts István háza fele, melj háznak felét nem régen vöttek Ecclesiánk gondviselői Schola Mesterék számára kiben lakot Apáczai Ur[am]."²¹⁾

Ennek a háznak korábbi helyzetéről adataink mindössze csak annyit árulnak el, hogy eredetileg Eötvös Elekne tulajdona, de 1648-ban már Szakaczi Istvan fizette érte az adót.²²⁾ Az egyházközség valószínűleg 1658-ban vásárolta meg s illetéknéppen első lakója éppen Apáczai volt.

Kiséreljük meg e ház helyét a rendelkezésre álló sovány adatok alapján megállapítani.

A fenti idézetből tehát annyi bizonyos, hogy ez a ház a farkas-utcai új iskola közelében volt, vagyis sem mellette, sem pe-

19) EOE. I. 296.

20) A ref. harangoztatógazda számadáskönyve. 11/B. /Az eklezsia lev.tárában./

21) Vagyonletrajz az 1664. évről. 29/B. lev. /U.o./

22) Dica. 1648.

dig vele szemben nem állhatott, minthogy e helyzeteket a leltár-készítők külön megjelölték volna. A scholától keletfelé hasonlóképpen nem lehetett, mert hiszen az egykori iskola a mai kollégium nagykuriájának északfelőli utcavonalán épülvén, keleti tőszomszédja a hatalmas templomépület volt. Ettől még tovább keletre ismét csak nem lehetett, mert fekvését ebben az esetben nem az iskolához, hanem a templomhoz viszonyítva határozták volna meg, mégpedig "a templom mögött" névutós helyhatározással írva körül. Marad tehát egyesegyedül csak az iskolától nyugat felé vonuló házsor. Tudjuk pedig, hogy az Apáczai-kori iskolaépület ebben az irányban pontosan a mai ó-kollégium keleti faláig ért,²³⁾ s minthogy a meseteri lakás nem e mellett, hanem ennek közelében feküdt, tőle nyugatra jókora távolságot vehetünk számításba, amely még a legutóbbi időkig is az egyházközség, illetőleg a kollégium tulajdonában volt.

A kollégiumi nyomda egynehány nyomtatványán az 1760-as években feltűnik egy tájképes fejléc.²⁴⁾ Ezt az erősen barokk-diszitményes fametszetet Páldi Székely István kolozsvári születésű, külső országokbeli egyetemeken tanult tipográfus metszette, aki 1752-től 1769-ig volt itt nyomdavezető.²⁵⁾ Ő, mint e régi schola egykori diákja, bizonyosan ragaszkodását óhajtotta kifejezésre juttatni, amikor a fejléc középpontjában gyermekkorának kedves képét: az ekkélszia címere fölé a farkas-utcai templomot, tőle balra a papilakot s a haranglábat, jobbra pedig a kollégiumot az előtte levő kuttal, valamint kissé nyugatabbra a házsorba keskeny homlokzatával beleilleszkedő földszintes házat ábrázolta ki. Egészen bizonyosnak mondhatjuk, hogy e ház, amelyet első jelentkezése óta eltelt több, mint száz esztendő alatt még meg is nagyobbíthattak, a kollégiumi tanári lakás: Apáczai egykori szállása volt. Pontos helye a későbbi Kovács Dezső-utca táján, közvetlenül azon innen, avagy azon túl: a mai 12-14.számú kettős telek keleti felében állott,²⁶⁾

23) Szerző: Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövetele előtt. Kolozsvár, 1943. 1. és 2. kép.

24) Első előfordulását egy 1768. évbéli nyomtatványon találtam meg. /I.h. 11. 13. lap és 3.sz. kép./

25) Szerző: A XVI-XVIII. szdi. kolozsvári nyomdászok iskolai és szakmabeli végzettsége. /MKvSzle. 1963: 178-79./

26) Szerző: Apáczai Csere János kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei. Ptűz. 1925: 260-62.

hiszen ennek az utcácskának két és fél évtized előtti átvágásakor magából a telekből is jókora darabot kanyarítottak ki.

Apáczai beköltözve a fáradozásának eredményeképpen létesült állandó iskolamesterházba, itt talán még két esztendeig sem szöhetett tovább "közönséges jó"-ra törekvő terveit. Felemésztődve az emberfeletti küzdelemben s a sok tanulásban, az 1659. év utolsó napjáról ujévre virradólag itt hagyta ezt az árnyékvilágot, amely - Bethlen Miklós szerint - őreá méltatlan volt.²⁷⁾ Temetése is e házból történhetett. Elhunytá után kilenced napra azt jegyezte fel az elhantolást végző szabó céh könyvébe a számadást író céhmester: "Die 9 Jan:1660.Apaczaj Vr[am]l temetessel attak fl 2 / 50."²⁸⁾

Azután az egymagára maradt, messzi földről ideszakadt "igen gyámoltalan belga feleség": van der Maet Aletta is,²⁹⁾ akiről az utolsó emlékezet 1660 február 20-ról maradt meg a kollégiumnak ajánlékozott egyik könyvben,³⁰⁾ nemsokára, talán még az özvegyi év letelte előtt s netalán ugyane házból követte korán elköltözött urát és gyermekét, hiszen a reá nézve idegen világban már amugy sem volt mit keresnie. A ház pedig egy ideig, bizonyosan Tolnai István professzornak 1665 június 26-án történt beköltözéséig, üresen állott, minthogy Porcsalmi András lektornak a Szentegyház-utcában való lakozása, a nőtlen Csernátoni Pál segédtanár 1661 májusában Bethlen Miklóssal külső országokbeli akadémiákra ment, mignem Vársárhelyi Péter, a fehérvári ifjúság tanára, 1662-ben Enyedre távozott.

(Fásztortűz, 1925.260-2)

és a Román Népköztársaság Akadémiája Kolozsvári Fiókjának Nyelvtudományi Intézete Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények.
1959. 1-4.sz. 73-80.

27) Bethlen Miklós önéletírása. Szalay László kiadása. Pest.1858. I. 253.

28) Szabó céh számadáskönyve. /ENM. lev.tárában./

29) Bethlen Miklós I. 253. és Gyalui Farkas i.m.

30) Szerző: Apáczai Csere János könyvtárának töredéke. MKvSzle: 1959: 79-85. és e kötetben.